

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Operatie Condor. Hoe het Amerikaanse buitenlandse beleid in zuidelijk Latijns-Amerika een klimaat voor internationaal staatsterrorisme schiep

Kortman, Frans-Jan

Citation

Kortman, F. -J. (2015). Operatie Condor. Hoe het Amerikaanse buitenlandse beleid in zuidelijk Latijns-Amerika een klimaat voor internationaal staatsterrorisme schiep. *Leidschrift : Kennis Is Macht. Een Geschiedenis Van Spionage En Inlichtingendiensten*, 30(oktober), 131-148. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72849>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72849>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Operatie Condor. Hoe het Amerikaanse buitenlandse beleid in zuidelijk Latijns-Amerika hielp bij het scheppen van een klimaat voor internationaal staatsterrorisme

Frans-Jan Kortman

Op 11 september 1973 kwam er een abrupt einde aan zowel de regering, als het leven van de toenmalige president van Chili, Salvador Allende. Allende was de eerste socialistische president ter wereld die door vrije verkiezingen aan de macht was gekomen. Zijn verkiezing leidde tot gespannen relaties met de Verenigde Staten, die een groot belang hadden in de Chileense mijnbouwindustrie en hun investeringen bedreigd zagen door de socialistische ideeën van Allende.¹ Omdat de Amerikaanse regering vreesde dat Chili zou vervallen tot een ‘tweede Cuba’, deed zij alle moeite om de regering van Allende in diskrediet te brengen door middel van economische sancties die moesten leiden tot een binnenlandse opstand.² Ook werd de mogelijkheid van een door de CIA opgezette staatsgreep bekeken. Na enkele verkennende operaties, die bekend staan als *Track One*, zag de CIA echter in dat een succesvolle coup niet levensvatbaar was. Het Chileense leger zou hiervoor een te grote interne verdeeldheid kennen.³

Slechts drie dagen nadat er intern bij het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken een rapport uitkwam waarin stond dat er geen enkele reden was om aan te nemen dat een coup in Chili evident was, greep het Chileense leger de macht. Generaal Pinochet, werd president van de junta, een groep hoogstaande militaire officieren die na de coup het dagelijks bestuur op zich nam. Hij oefende direct een sterke repressie uit op sympathisanten en medewerkers van Allende. De strijd om de macht duurde niet lang, maar weerstand tegen de militaire coup bleef bestaan, voornamelijk in de buitenwijken van Santiago. Een *Intelligence Information Cable*, opgemaakt op 13 september 1973 door het *Directorate of Operations* van

¹ Intelligence Information Cable van 6 juni 1972, Declassified Documents Reference System 1/22, 3.

² P. Kornbluh, *The Pinochet File, a Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York, NY 2003) 80.

³ ‘Chile- 40 Committee Meeting’ van 14 september 1970, <http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/NSCChile3/0000956F.pdf>, geraadpleegd 23 juni 2015, 1.

de CIA, zegt dat er volgens een bron een paar duizend mensen gevangen zijn genomen: leden van Allende's partij Unidad Popular, 'extremisten en terroristen', studenten die de Unidad Popular steunden, scherpschutters en andere verdachten. In deze bron wordt ook de detentie van Orlando Letelier, oud-minister van Defensie en Allende's ambassadeur voor de Verenigde Staten besproken. Letelier zou in de eerste jaren van Pinochets regeringstermijn een van de bekendste slachtoffers worden van de samenwerkende geheime diensten van Latijns-Amerikaanse landen, genaamd Operatie Condor.⁴

De Verenigde Staten gingen zo snel mogelijk diplomatieke relaties aan met hun nieuwe bondgenoot om zo de opmars van communisme en socialisme in Zuid-Amerika tegen te gaan. Echter hield dit wel in dat de VS een militair en autoritair regime steunden. Wanneer revolutionairen, communisten of anarchisten weerstand boden aan het regime van Pinochet werden ze onderdrukt, opgepakt, gemarteld of verdwenen ze. Ondertussen veroordeelden de VN de agressie van het Chileense regime. Daarnaast kwam er een lobby op gang om het regime te straffen voor het schenden van mensenrechten.

Pinochets systeem van massarepressie werd een jaar na de coup, in de herfst van 1974, geleidelijk vervangen door het arresteren en berechten van de 'oude elite'. Hoewel velen hiervan verbannen of gevlucht waren, hadden anderen nog steeds invloed in de lobby voor de mensenrechtenkwesitie in Chili. Dit systeem van repressie zorgde ervoor dat Pinochet de invloedrijke oppositie kon blijven elimineren, maar nu zonder de aandacht te trekken van de internationale gemeenschap.

Zijn keus om uiteindelijk de massarepressie te beëindigen, kwam voort uit het bestuderen van de Amerikaanse rol in de Vietnamoorlog. Hij realiseerde zich dat de Amerikaanse nederlaag in Vietnam niet zozeer te wijten was aan de militaire inspanning van de VS, maar meer aan de groeiende onvrede onder Amerikaanse burgers over de oorlog. Pinochet wilde dit soort onvrede voorkomen, dus moest hij zijn strijd tegen de Chileense 'rebellens' voeren buiten het zicht van de publieke opinie. Daarom

⁴ Intelligence Information Cable, Division of Disability and Rehabilitative Services (hierna DDRS) 2/22.

richtte Pinochet zijn eigen inlichtingen- en opsporingsdienst op, de zogenaamde *Dirección de Inteligencia Nacional* (DINA).⁵

DINA opereerde niet alleen binnen Chili, maar begon samen te werken met andere militaire dictatoriale regimes in Zuid-Amerika om anticommunisme en bijbehorende repressie tot een continentale beweging te maken. De verschillende inlichtingendiensten van Chili, Argentinië, Uruguay, Paraguay, Bolivia en in mindere mate Brazilië gingen clandestiene banden aan met elkaar om ‘subversieve elementen’ op te sporen in het buitenland en uit te leveren aan het land waaruit deze personen gevlucht waren. Het bundelen van de krachten van inlichtingendiensten in het zuiden van Zuid-Amerika was de voorloper van een geheim systeem van staatsterrorisme dat de geschiedenis in zou gaan als Operatie Condor. De factoren die bijdroegen aan het vormen van Operatie Condor staan centraal in dit artikel.

Vaak wordt er geconcludeerd dat Operatie Condor een resultaat was van de invloed die de Verenigde Staten uitoefenden op hun satellietstaat, Chili, een marionet die het vuile werk voor de VS op moest knappen in een tijd van détente tussen de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie en China.⁶ In dit artikel wil ik een alternatieve visie bieden. Met behulp van primaire bronnen uit het Amerikaanse *National Security Archive* en het *Declassified Documents Reference System* dat beschikbaar is in het *Roosevelt Institute* te Middelburg wil ik beargumenteren dat de relatie tussen de Condor-staten, en in het bijzonder Chili en de Verenigde Staten, een ambivalent karakter had dan wordt beweerd in de historiografie. Sterker nog, door wederzijds wantrouwen en vervreemding zijn de relaties tussen de VS en Chili in de jaren zeventig ernstig verslechterd.⁷

Als eerste zal ik kijken naar de ideologische achtergrond die van toepassing is op zowel de VS als Chili. Ten tweede zal ik onderzoeken in hoeverre de relaties tussen de Verenigde Staten en Chili veranderden direct na de machtsgreep van Pinochet, en hoe deze relaties verder bekoelden in de eerste jaren van Pinochets termijn. Ten slotte zal ik bespreken hoe het samenkomen van al deze factoren ertoe heeft geleid dat er een klimaat kon

⁵ ‘The birth of the DINA’, <http://www.remember-chile.org.uk/beginners/contdina.html>, geraadpleegd 23 juni 2015.

⁶ J. Dinges, *The Condor Years: how Pinochet and his Allies brought Terrorism to three Continents* (New York, NY 2004) 191.

⁷ D. Pion-Berlin, ‘The National Security Doctrine, Military Threat Perception and the “Dirty War” in Argentina’, *Comparative Political Studies* 21.3 (1988) 385-386.

ontstaan waarin Operatie Condor kon slagen, en in hoeverre deze operatie slaagde.

Ideologische Basis (1960-1973)

Tijdens de Vietnamoorlog in de jaren zestig ondergingen de oorlogsvoeringstactieken en technieken van een metamorfose. Waar de Tweede Wereldoorlog en de Korea-oorlog nog reguliere oorlogen waren tussen staten onderling, gevochten door beroepslegers, was de Vietnamoorlog in grote mate een asymmetrisch conflict, dat aan de kant van Noord-Vietnam grotendeels door guerrilla's werd bevochten. Het Amerikaanse leger bleek kwetsbaar voor deze vorm van oorlogvoering. Om de oorlog toch te winnen besloot de legerleiding te trainen op niet-traditionele dreigingen, zoals een handleiding van het leger uit december 1960 illustreert. Hierin wordt gesproken van 'the use of counterinsurgent terror as a legitimate tactic'.⁸ De vooraanstaande politieke wetenschapper Michael McClintock, expert op het gebied van geheime acties van de VS in Latijns-Amerika, licht toe hoe deze niet-traditionele dreigingen gestopt konden worden:

Political warfare, in short, is warfare [that] embraces diverse forms of coercion and violence including strikes and riots, economic sanctions, subsidies for guerrilla or proxy warfare and, when necessary, kidnapping or assassination of enemy elites.⁹

Dit citaat toont in feite aan dat marteling en het ontvoeren van politieke elites geoorloofd was in een asymmetrisch conflict.

Uit deze legerhandleidingen werd een nieuwe doctrine gevormd die vanaf 1961 onderwezen zou worden aan militairen uit het hele Amerikaanse continent door de – nu beruchte – *School of the Americas* (SotA) in Fort Benning, Georgia. Deze militaire school groeide binnen twintig jaar uit tot de grootste militaire school voor buitenlandse officieren. Duizenden Latijns-Amerikaanse officieren werden vanaf de jaren vijftig onderwezen

⁸ J.P. McSherry, 'Tracking the Origins of a State Terror Network: Operation Condor', *Latin American Perspectives* 29.1 (2002) 38-62: 42.

⁹ M. McClintock, *American Doctrine and Counterinsurgent State Terror* (New York, NY 1991) 132.

aan de SotA. Hier deden de coupplegers van 1973 al hun militaire kennis op.¹⁰ De SotA was gefundeerd op het doceren van de volgende concepten: ondervragingstechnieken, *counterinsurgency*, contraguerrilla en ten slotte de zogenaamde ‘doctrine van Nationale Veiligheid’. Dit was een set van ideeën over hoe de veiligheid van een land gewaarborgd moet worden door het leger wanneer het bedreigd wordt door een interne vijand, de guerrilla. Operatie Condor is voornamelijk gebaseerd op deze laatste veronderstelling.¹¹

De doctrine van Nationale Veiligheid is een systeem van concepten dat invloed heeft op de ontwikkeling, *counterinsurgency* en de veiligheid van de staat.¹² De staat is belast met het beveiligen van de maatschappij en heeft daarom een monopolie op de middelen om deze beveiliging te waarborgen. In een staat die geleid wordt door de doctrine van Nationale Veiligheid wordt het oordeel over in hoeverre de staat beveiligd moet worden en tegen ‘wie’ of ‘wat’ overgelaten aan de machthebbers van de staat. In de praktijk wordt deze doctrine, zeker binnen een staat die geleid wordt door een militair regime, gekenmerkt door een inperking van de individuele vrijheden van burgers. Deze doctrine is opgebouwd uit een aantal hoofdelementen, namelijk *counterinsurgency*, geopolitiek en ten slotte veiligheid en ontwikkeling.¹³

De doctrine van de Nationale Veiligheid is één van de belangrijkste pijlers geweest van onderwijs aan duizenden Zuid-Amerikaanse officieren. Ook de wens om geheime diensten te laten samenwerken, Operatie Condor, een geheim systeem van repressie te creëren om staten sterker te maken en een blok tegen het internationale marxisme te vormen, is met recht een direct gevolg te noemen van de visie die Zuid-Amerikaanse militairen meekregen vanuit de School of the Americas.

De Verenigde Staten moesten een strategie bedenken om ervoor te zorgen dat Pinochet de steun kreeg die hij nodig had, zonder het Amerikaanse imago of de Amerikaanse belangen in Zuid-Amerika te schaden. De band die de twee landen aan zouden gaan in de eerste jaren na de coup kenmerkte zich door een voorzichtige samenwerking, gefundeerd op een gebrek aan vertrouwen en gemeenschappelijke visie. Journalist en schrijver John Dinges noemt deze mentaliteit in zijn boek *The Condor years*,

¹⁰ McSherry, ‘Tracking the Origins of a State Terror Network’, 43.

¹¹ Ibidem, 44.

¹² Pion-Berlin, ‘The National Security’, 385.

¹³ Ibidem, 386.

ook wel ‘green light, red light’, de VS zouden het regime in Chili gedogen maar tegelijkertijd zeiden de VS geen onvoorwaardelijke steun toe bij bijvoorbeeld militaire conflicten. Deze zeer fragiele relatie was een essentiële tweede factor in het ontstaan van Operatie Condor.

Relaties VS-Chili (1973-1975)

In een memorandum van een *Washington Special Actions Group* (WSAG)-vergadering, voorgezeten door Henry Kissinger, werd besloten wat de houding van de VS tegenover Pinochet moest zijn. Hoewel Kissinger de coup en de afzetting van Allende als een positieve ontwikkeling zag, was hij terughoudend in zijn enthousiasme om relaties aan te gaan met het nieuwe regime.¹⁴ In bilaterale betrekkingen die niet het mikpunt van de media zouden zijn, zouden de VS juist Pinochet kunnen steunen, bijvoorbeeld door de Chileense economie – die zwaar te lijden had onder Amerikaanse sancties tijdens Allende – er weer bovenop te helpen. Hieruit blijkt dat de Verenigde Staten in eerste instantie puur pragmatisch stonden tegenover de coup in Chili. Deze pragmatische houding kwam voort uit een noodzaak om in hun openlijke betrekkingen kritiek te leveren op de Chileense mensenrechtensituatie, zodat de VS nog steeds als een baken van democratie en vrijheid werden gezien. Op 1 oktober 1973 vatte Kissinger het Amerikaanse beleid als volgt samen:

We should not support moves against [the new government of Chile] by seeming to disassociate ourselves from the Chileans and on the other hand should not be in a position of defending what they are doing in Santiago.¹⁵

Deze houding kenmerkt ook het gesprek dat Kissinger had met de Chileense minister van Buitenlandse Zaken Patricio Carvajal in september 1975. Dit gesprek vond plaats na de eerste ‘repetities’ voor Operatie Condor, namelijk de aanslagen op oud-generaal Carlos Prats en de leider

¹⁴ ‘Minutes of the WSAG meeting of September 12, 1973’ van 13 september 1973, <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB437/docs/Doc%206%20-%20Sep%2013%201973%20-%20WSAG%20of%20Sep%2012%20-%20DNSA%20Chile%2000795%20.pdf> 3.

¹⁵ ‘Secretary’s Staff Meeting, October 1, 1973’ van 4 oktober 1973, <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB110/chile03.pdf> 1.

van de linkse verzetsbeweging MIR, Miguel Enriquez. Kissinger wist dat hij moest aansturen op verandering in Chili maar tegelijkertijd zijn steun aan het regime kenbaar moest maken. In de jaren die volgden zou de Amerikaanse mentaliteit steeds meer van 'green light' naar 'red light' veranderen. Het zorgde ervoor dat Pinochet zijn toevlucht niet meer in zijn bondgenoten, maar in zijn loyale geheime dienst, DINA zocht.

Meerdere gebeurtenissen leidden tot het wantrouwen van Pinochet ten opzichte van de VS. Een belangrijk aspect hierin is in hoeverre de Verenigde Staten Chili als een nuttige bondgenoot zagen. Chili was geen uitzondering op het algehele Amerikaanse beleid jegens Zuid-Amerika, namelijk dat het uitging van de altijd aanwezige dreiging van 'nog een Cuba'.¹⁶

Na de coup werd Chili de vijfde grootste exportpartner van de VS, tot het Amerikaanse Congres met het Church-amendement hier in 1976 een eind aan maakte.¹⁷ Pinochet was hier zeer teleurgesteld over, voor hem lag de oorzaak van dit amendement bij de linkse Chileense bannelingen, die volgens hem invloed hadden in het Amerikaanse Congres. Dit bevestigde voor hem dat de democratische politiek van de VS niet te vertrouwen was als een stabiele bron van hulp in zijn strijd tegen het marxisme. Zijn teleurstelling werd nogmaals bevestigd tijdens een gesprek tussen Pinochet en Kissinger in juni 1976, een maand voor het Church-amendement. In dit gesprek vroeg Pinochet om wapens voor het Chileense leger, dat zich volgens Pinochet moest kunnen verdedigen tegen Peru, een bondgenoot van de Sovjet-Unie. Toen Kissinger kritiek had op zijn argwaan jegens Peru, beet Pinochet hem toe dat, hoewel hij de Verenigde Staten als een belangrijke bondgenoot zag, de VS een bijzonder strenge vriendschap met hem onderhield.¹⁸ Dit was een voor deze tijd opvallende opmerking, en het illustreert de stille wroeging in de relatie tussen Chili en de VS in een redelijk vroeg stadium.

Tijdens Fords presidentschap werkte Pinochet niet langer mee met de 'green light, red light-strategie'.¹⁹ Hij geloofde immers dat hij een oorlog

¹⁶ T. Harmer, 'Fractious Allies: Chile, the United States, and the Cold War, (1973-76)', *Diplomatic History* 27.1 (2013) 109-143: 109.

¹⁷ Ibidem, 110.

¹⁸ 'Memorandum of Conversation, U.S.-Chilean Relations' van 8 juni 1976, <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB437/docs/Doc%2010%20-%20Kissinger-Pinochet%20memcon%20Jun%20208%201976.pdf> 8.

¹⁹ Harmer, 'Fractious Allies', 125.

aan het voeren was en zag de hulp van de VS eerder als afpersing dan als een uitgestoken hand van een bondgenoot.²⁰ Bovendien was de Vietnamoorlog bijna afgelopen en de Koude Oorlog ging onder Ford een fase van détente in. Détente was bedoeld als een manier om de Verenigde Staten dichterbij China en de Sovjet-Unie te brengen. Derdewereldlanden, geleid door fanatieke generaals die een oorlog tegen binnenlands communisme voerden, pasten niet in dat beeld. De VS wilden de verbeterde relaties met de Sovjet-Unie en China niet op het spel zetten door Chili openbare steun te geven. De relatie tussen de Verenigde Staten en Chili ging uiteindelijk eind 1974 stuk door drie factoren. Ten eerste kon Kissinger het congres en de bevolking van de Verenigde Staten er niet van overtuigen dat een bondgenootschap met een militair regime in het voordeel was van détente. Ten tweede kon Pinochet niet begrijpen dat de Verenigde Staten onderhandelingen aanging met de Sovjet-Unie terwijl Chili in zijn beleving een overlevingsstrijd tegen de communisten voerde. Ten derde gaf Chili haar eigen invulling aan de Koude Oorlog in het eigen territorium. Pas op het moment dat het ministerie van Buitenlandse Zaken de politieke moorden in Zuid-Amerika aan elkaar begon te koppelen, zagen de machthebbers van de Verenigde Staten in dat de landen in zuidelijk Latijns-Amerika op hun eigen manier en los van de Verenigde Staten de Koude Oorlog aan het vechten waren.

Eén van de redenen waarom Operatie Condor gevormd werd ligt dus niet alleen bij Chili en het fanatisme waarmee Pinochet zijn vijanden bestreed, maar ook bij het falen van de VS om in te zien dat Chili zich bedreigd voelde. Naast de opleiding aan de SotA en de mislukte ‘green light, red light-strategie’ is de derde factor die bijdroeg aan het tot stand komen van Operatie Condor de hysterie van de Chileense junta over de levensverwachting van hun heerschappij en de dreigingen van buitenaf.²¹ De grootte van Pinochets zorgen over Peru worden duidelijk in het getranscribeerde gesprek tussen Kissinger en Pinochet van 8 juni 1976. Pinochet gaf hierin aan dat hij leed onder de marxistische propaganda van buitenaf en dat enkele Chileenen, waaronder Orlando Letelier een ‘stem hadden gekregen in het Amerikaanse Congres’.²² Hij voelde zich bedreigd

²⁰ Ibidem, 110.

²¹ Ibidem, 116.

²² ‘Memorandum of Conversation with Pinochet and Kissinger’ van 8 juni 1976, <http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/StateChile3/00008C7C.pdf>, geraadpleegd 4 juni 2014, 4.

door marxisme van buitenaf. Enerzijds vanuit staten die expliciet gesteund werden door de Sovjet-Unie en anderzijds door staten zoals de VS die waren ‘misleid’ door marxistische propaganda omdat ze een te vrije pers zouden hebben. Kissinger beloofde Chili te steunen bij een conflict tegen Peru, maar alleen als Peru de agressor was.²³

Samenkomen van factoren en actoren (1973-1975)

Na de eerste fase van openlijke repressie ging het verzet tegen Pinochet ondergronds.²⁴ Het eerste bericht dat we kennen over aanslagen op individuen uit de oppositie gaat over Carlos Altamirano, de toenmalige secretaris-generaal van de Chileense Socialistische Partij. Om de ondergedoken Altamirano op te sporen werd een omvangrijk onderzoek ingesteld door het leger. Deze operatie werd opgemerkt in één van de situatieverslagen van de CIA. In dit verslag wordt gezegd dat ‘links-extremistische groeperingen zich reorganiseerden in Santiago’, en dat het leger acties zou ondernemen om deze dreiging te elimineren.²⁵ Het idee werd geopperd dat de operatie deel was van een ‘veel groter plan om linkse leiders te arresteren en extremistische elementen te onderdrukken’.²⁶ Altamirano wist echter te ontsnappen en via Cuba en de DDR naar Madrid te vluchten. Deze gebeurtenis laat zien dat in 1973 al de wens bestond bij Pinochet om het land te zuiveren van ‘subversieve elementen’.

Als antwoord op de coup en het repressieve karakter van Pinochets regering organiseerde de linkse oppositie van Chili zich in de *Movimiento de Izquierda Revolucionaria*, de Linkse Revolutionaire Beweging (MIR). Deze groepering werkte samen met revolutionaire bewegingen in Bolivia, Uruguay en Argentinië onder de noemer van de *Junta Coordinadora Revolucionaria*, de Revolutie Coördinerende Junta (JCR). De MIR werd in Chili als een terroristische beweging bestempeld en de repressie van de junta richtte zich op het elimineren van deze organisatie. Er werd een beeld geschapen van een interne binnenlandse vijand die de welvaart en de stabiliteit die de junta beloofde zou kunnen verstoren. Eind 1973 zagen veel

²³ Ibidem, 6.

²⁴ Memorandum for Henry Kissinger, “Chilean Executions” van 27 november 1973, <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB8/docs/doc10.pdf> 5.

²⁵ DDRS 20/22, 4 oktober 1973, 1.

²⁶ Ibidem, 2.

politieke tegenstanders van Pinochet in dat vluchten voor hen de enige optie was en velen staken de grens over naar Bolivia of Argentinië, ongrijpbaar voor het Chileense leger of de militaire politie.²⁷

De junta kon niet doorgaan met de operaties om individuele oppositieleiden op te pakken om drie redenen. Ten eerste wisten veel oppositieleiden te vluchten naar Cuba of de buurlanden van Chili, via ambassades in Santiago of door de grens met Argentinië over te steken. Ten tweede vonden de MIR-leden steeds betere schuilplaatsen en kregen zij in de rurale gebieden van Chili steeds meer lokale steun. Het derde argument was het belangrijkste; namelijk dat de eindeloze openlijke repressie Pinochets internationale imago schade berokkende.

De junta moest zich aanpassen om een nieuwe vijand, die zich ofwel in de luwte hield, ofwel zich in het buitenland bevond, met nieuwe middelen op een nieuwe manier te bestrijden. De vraag naar nieuwe middelen werd beantwoord door het in leven roepen van een nieuwe geheime dienst, de *Dirección de Inteligencia Nacional*, verder DINA genoemd. Medewerkers en agenten van DINA hoefden alleen verantwoording af te leggen aan de directeur van DINA die vervolgens direct onder Pinochet stond.²⁸ Hierdoor werd elke vorm van rechterlijke toetsing uitgesloten en zelfs de andere juntaleden hadden geen zeggenschap in de organisatie en de operaties van DINA.

Ondertussen groeide DINA uit tot de persoonlijke veiligheidsdienst van Pinochet. DINA-baas Manuel Contreras had de reputatie van een sadist opgebouwd na een eerdere gebeurtenis in de havenstad Viña del Mar, waar hij een staking van havenwerkers liet beëindigen door de vakbondleiders dood te schieten.²⁹ De hechte band die Contreras onderhield met Pinochet zorgde er mede voor dat Contreras de rechterhand werd van Pinochet, veel meer dan dat zijn eigen juntaleden dat waren. Contreras was dus de

²⁷ 'Intelligence Information Report', documentnummer CL01059 in: *Chile and the United States: U.S. Policy Toward Democracy, Dictatorship and Human Rights, 1970-1990* van 20 augustus 1974, <http://nsarchive.chadwyck.com/nsa/documents/CL/01059/all.pdf> 1.

²⁸ 'Organizational Diagram of the National Intelligence Directorate (DINA)' van 17 juni 1975, <http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/pdod/9c10.PDF> 3.

²⁹ 'DINA, Its operations and power', document nummer CL00984 in: *Chile and the United States: U.S. Policy toward democracy, dictatorship and human rights, 1970-1990* van 8 februari 1974, <http://nsarchive.chadwyck.com/nsa/documents/CL/00984/all.pdf> 1.

aangewezen persoon om de geheime dienst te leiden. In de loop van 1974 breidde DINA zich steeds meer uit en voornamelijk de externe divisie roerde zich. Op 30 september 1974, net na de eerste verjaardag van het regime van Pinochet, kwam Chileens oud-generaal Carlos Prats in Buenos Aires om het leven door middel van een autobom.³⁰ Prats stond bekend als een constitutionalist en één van de voornaamste obstakels die een coup in 1973 in de weg stond.³¹

Een ander succes van DINA was het opsporen en vervolgens liquideren van MIR-leider Miguel Enriquez op 5 oktober 1974. Enriquez was één van de oprichters van de MIR die zich schuilhield in de buitenwijken van Santiago. In een document genaamd *Latin American Trends* van de CIA wordt naast de moord op Enriquez ook ingegaan op de psychologische oorlogvoering waar DINA gebruik van maakte. Het levenloze lichaam van een vrouwelijk MIR-lid werd achtergelaten in de tuin van de Italiaanse ambassade, waar zich veel linkse vluchtelingen bevonden, om zo een voorbeeld te stellen.³²

De aanslagen op Prats en Enriquez gelden als de eerste wapenfeiten op weg naar een georganiseerd systeem van internationale jacht op kopstukken van de linkse oppositie. In Rome werd op 5 oktober 1975 een aanslag gepleegd op Bernardo Leighton, een Chileense politicus die in 1973 naar Rome was gevlucht en lobbyde voor de Chileense oppositie. Hij en zijn vrouw overleefden de aanslag ternauwernood, maar de boodschap was duidelijk: niemand kon ongestraft ontsnappen aan de geheime diensten van Zuid-Amerikaanse regimes, zelfs niet door een vlucht naar het buitenland. Om de start van Operatie Condor officieel te maken, kwam op 25 november 1975 een delegatie van leiders van militaire inlichtingendiensten van Argentinië, Bolivia, Chili, Paraguay en Uruguay samen in Santiago om te werken aan een gemeenschappelijk plan in de strijd tegen het marxisme.³³ De vergadering zou de naam *Primera Reunión de Trabajo de Inteligencia Nacional* meekrijgen; het 'eerste werkbezoek van Latijns-Amerikaanse staten over het

³⁰ 'Chilean Gen Carlos Prats Gonzalez Assassinated' van 30 september 1974, <http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/pdod/9c39.PDF> 2.

³¹ Christopher Andrew, *For the President's Eyes Only* (New York, NY 1995) 373.

³² 'Latin American Trends' van 6 november 1974,

<http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/pcia/9e2c.PDF> 8.

³³ Dinges, *The Condor Years*, 116.

organiseren van nationale inlichtingen'.³⁴ Deze agenda werd verstuurd naar alle delegaties van landen die naar Santiago zouden komen.

In deze agenda worden eerst de *fundamentos* van Operatie Condor uitgelegd. Volgens Contreras is subversie overal te vinden en zijn de nationale overheden in het nadeel in hun strijd tegen internationaal georganiseerde subversie.³⁵ Om deze internationale subversie te stoppen was volgens Contreras een internationale unie nodig om het continent veiliger te maken, in de vorm van Operatie Condor.³⁶

Als eerste moest er een databank opgericht worden, zoals die van INTERPOL, om personalia van verdachten te kunnen delen met buurlanden.³⁷ Het informatiecentrum dat de databank bruikbaar moest maken, zou in Chili gevestigd worden en dit zou dan het administratieve hart van Operatie Condor worden.³⁸ Tenslotte zouden de Condor-landen in het grootste geheim periodiek vergaderen over de voortgang van Operatie Condor.³⁹

Vanaf 29 november 1975 was Operatie Condor een feit en al snel zou de wereld weten waar de deelnemers van deze operatie toe in staat waren. Operatie Condor kende drie fases waarvan de eerste het delen van informatie over verdachten zou zijn. De tweede fase had als doel het tot stand brengen van bilaterale uitleveringsverdragen tussen de landen en ook het in het geheim overplaatsen van verdachten tussen deze deelnemende landen. De derde fase bestond alleen nog in theorie, namelijk het opereren buiten de grenzen van de deelnemende landen om kopstukken van de linkse oppositie, lobbyisten en critici van de regimes te straffen.

Rood licht (juni-oktober 1976)

³⁴ 'Primera reunión de trabajo de inteligencia nacional' 3.6, <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB239d/>.

³⁵ Ibidem.

³⁶ K. Zoglin, 'Paraguay's archive of terror: international cooperation and Operation Condor', *Inter-American Law Review* 32.1 (2001) 58-82: 67.

³⁷ 'Primera reunion de trabajo de inteligencia nacional' 3.6, <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB239d/>.

³⁸ Ibidem, 4.

³⁹ Ibidem, 3. 6.

De Amerikanen kregen ondertussen steeds meer informatie over het mogelijke bestaan van Operatie Condor en de gevolgen die deze had. Nog vóór het gesprek tussen Kissinger en Pinochet op 8 juni 1976 kwam het al onder Kissingers aandacht dat meerdere landen in Zuid-Amerika gericht linkse kopstukken arresteerden. Hierover stuurde hij een bericht naar de Amerikaanse ambassades in Montevideo, Buenos Aires, Asunción, Santiago, Brasilia en La Paz, genaamd *Possible International Implications of the Violent Deaths of Political Figures Abroad*.⁴⁰ In dit bericht stelde hij aan de ambassadeurs onder andere de vraag of deze sterfgevallen van vluchtelingen uit het buitenland toe te wijzen waren aan de overheid in het gastland, en omgekeerd ook of deze mensen vermoord konden zijn door instituten van het ontvluchte land. Verder vroeg Kissinger of er bewijs was dat er internationale afspraken zijn gemaakt tussen regeringen om deze moorden uit te voeren in elkaars territorium.⁴¹

Enkele dagen later, op 20 juli, zou een uitgebreid antwoord komen van Ernest Siracusa, de Amerikaanse ambassadeur in Uruguay. In het bericht dat hij aan Kissinger en diens assistent Shlaudeman stuurde, stelde hij dat de uitspraken van Pinochet en andere leiders in zuidelijk Zuid-Amerika, betreffende interventie in binnenlandse zaken, veiligheid en internationale spanningen, steeds meer op elkaar begonnen te lijken.⁴² Ook zei Siracusa dat steeds meer staten ervan overtuigd waren dat de kritiek vanuit de VS en de VN op mensenrechtenschendingen deel waren van een internationaal marxistisch complot. Het antwoord op de vraag hoe de Verenigde Staten hiermee om moest gaan, wierp volgens Siracusa een dilemma op. Anticommunisme en het aanmoedigen van banden tussen staten in Zuid-Amerika was al langer een doel van het Amerikaanse beleid; volgens Siracusa zou het de VS niet sieren om nu te protesteren. Bovendien wees hij op het gevaar van vervreemding. Een goede bondgenoot zou deze staten juist moeten helpen, anders zouden ze onhandelbaar worden. Wat

⁴⁰ 'Action Cable van Kissinger naar Amerikaanse ambassades in Brazilië, Uruguay, Paraguay, Argentinië, Bolivia en Chili', document nummer CL01427 in: *Chile and the United States: U.S. Policy Toward Democracy, Dictatorship and Human Rights, 1970-1990* van 4 juni 1976,

<http://nsarchive.chadwyck.com/nsa/documents/CL/01427/all.pdf> 1.

⁴¹ Ibidem.

⁴² 'Trends in the Southern Cone', bericht van Siracusa aan Kissinger en Shlaudeman van 20 juli 1976, <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB125/condor03.pdf> 2.

Pinochet betreft was dit dus al te laat.

De assistent van Kissinger en staatssecretaris van Inter-Amerikaanse Zaken, Harry Shlaudeman, zou vervolgens op 3 augustus meer details te horen krijgen over Operatie Condor tijdens een gesprek met een delegatie van de CIA. Hier werd ontdekt dat hoewel Operatie Condor bedoeld was als databank en communicatiesysteem om de staten zich te laten verdedigen tegen terrorisme, er nu een veel meer actieve rol werd aangenomen, waarbij het niet uitgesloten was om guerrilla's op te sporen buiten het Condorverband. Hij realiseerde zich dat de Verenigde Staten snel moesten handelen om escalatie van deze organisatie van militaire dictaturen te voorkomen. Shlaudeman moest voor een officiële Amerikaanse reactie op Operatie Condor eerst Kissinger op de hoogte brengen en overtuigen. Dit deed hij in een veertien pagina's tellend bericht getiteld *The Third World War and South America*.⁴³ Dit is het moment waarop de Verenigde Staten stopte met hun 'groen licht, rood licht'-beleid, en begon met het ontrafelen van de details rond Operatie Condor.

In het bericht, dat Shlaudeman stuurde op 3 augustus 1976, werd als eerste een schets gegeven van de bedoelingen van Operatie Condor en in hoeverre haar doelstellingen tot dan toe gehaald waren. Shlaudeman betoogde dat Operatie Condor geen actie was, maar een reactie. In eerste instantie een reactie op het internationaal marxisme en in tweede instantie op de 'hostility of the uncomprehending industrial democracies misled by Marxist propaganda'.⁴⁴ Volgens Pinochet viel de Verenigde Staten in de tweede categorie, omdat hij ervan overtuigd was dat het Amerikaanse politieke systeem werd beïnvloed door de marxistische lobby.

Enkele dagen na Shlaudemans alarmerende 'Third World War'-bericht stuurde Kissinger een *démarche*, een bericht om tot actie over te gaan, aan de ambassadeurs in Argentinië, Chili, Brazilië, Paraguay, Bolivia en Uruguay.

In dit bericht van 18 augustus 1976 noemde hij de samenwerking tussen inlichtingendiensten begrijpelijk, maar desondanks zouden moorden buiten het territorium van de Condor-lidstaten serieuze implicaties hebben

⁴³ 'ARA Monthly Report: The "Third World War" and South America', bericht van Shlaudeman aan Kissinger van 3 augustus 1976, <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB125/condor05.pdf> 1.

⁴⁴ 'ARA Monthly Report: The "Third World War" and South America', <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB125/condor05.pdf> 1.

voor de relatie tussen de Condor-landen en de VS.⁴⁵ Kissinger spoorde in dit bericht de ambassadeurs van Brazilië, Paraguay en Chili aan om zo snel mogelijk deze zaak voor te leggen aan de bewuste regeringen, opdat verdere aanslagen in Europa en de in Verenigde Staten voorkomen konden worden.⁴⁶

Na zes dagen diende de Amerikaanse ambassadeur voor Chili, David Popper, Kissinger van replek. Hij uitte zijn zorgen over wat het effect zou zijn van een directe confrontatie met Pinochet over dit onderwerp.⁴⁷ Volgens Popper was het zelfs aannemelijk dat Pinochet geen kennis had van het bestaan van Condor. In een memo van 27 augustus bevestigde Shlaudeman dat een directe confrontatie met Pinochet niet verstandig zou zijn. Zijn antwoord kwam formeel in een bericht op 20 september 1976 aan William Luers, de Amerikaanse *Deputy Assistant Secretary of State* voor Inter-Amerikaanse zaken. In dat bericht werd Luers geïnstrueerd om toch geen actie te ondernemen, omdat er geen aanwijzingen zijn voor een op handen zijnde aanslag door het Condor-blok.⁴⁸

Zelfs nu er actief gewerkt werd aan een methode om Operatie Condor te pareren, lukte het Kissinger en Shlaudeman niet om een ondubbelzinnig standpunt in te nemen. Kissinger had met zijn *démarche* de mogelijkheid om de Condor-landen af te schrikken, maar omdat het bericht veelal niet aan de regeringen van deze landen werd gegeven, bleef een echte actie tegen Operatie Condor uit. Met alle middelen die DINA in het Condor-netwerk had verworven kon de Chileense geheime dienst een aanslag plannen in de Noord-Amerikaanse hoofdstad, om Orlando Letelier te elimineren.

Aanslag in Washington (september 1976)

⁴⁵ 'Operation Condor', *démarche* van Kissinger aan ambassadeurs van 6 augustus 1976, http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB312/5_19760823_Operation_Condor.PDF 1.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ 'Operation Condor', bericht van ambassadeur Popper aan Kissinger en Shlaudeman van 24 augustus 1976, <http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/StateChile3/000094B5.pdf> 1.

⁴⁸ 'Operation Condor', bericht van Shlaudeman aan Luers van 20 september 1976, <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB125/condor09.pdf>.

Direct na de aanslag op Letelier werd een onderzoek ingesteld om de daders te achterhalen. De Chileense regering stelde dat DINA onmogelijk achter de aanslag kon zitten, omdat een missie op Amerikaans grondgebied de relatie tussen Chili en de Verenigde Staten ernstig zou schaden. Sterker nog, zij waren van mening dat de daders linkse extremisten waren, die van Letelier een martelaar wilden maken om zo de Chileense regering in diskrediet te brengen.⁴⁹

Echter, op 28 september stuurde de FBI *legal attaché* van de Amerikaanse ambassade in Buenos Aires, Robert Scherrer, een bericht waarin hij de aanslag op Letelier koppelt aan Operatie Condor. Volgens Scherrer was de zogenaamde ‘derde fase’ van Condor met de moord op Letelier begonnen.⁵⁰ Wanneer het doelwit van Condor zich bevond in Europa of de Verenigde Staten, zou er eerst een speciaal verkenningsteam naar dat land gestuurd worden. Dit team zou het doelwit dan volgen en diens routine in kaart brengen zodat de beste optie voor een aanslag zorgvuldig uitgewerkt kon worden. Hierna zou het eerste team worden teruggetrokken en een tweede team zou de daadwerkelijke aanslag uitvoeren. Deze teams werden op pad gestuurd met valse paspoorten die, zo was de bedoeling, uitgegeven werden door andere Condor-landen. Dit was ook het geval bij de moord op Letelier. Volgens Scherrer was het ‘not beyond the realm of possibility that the recent assassination of Orlando Letelier [...] may have been carried out as a third phase action of Operation Condor.’⁵¹ Als FBI-attaché had Scherrer meegewerkt aan meer Condor-zaken dan wie dan ook, onder andere aan het onderzoek dat volgde na de moord op Carlos Prats in 1974, dus aan zijn bevindingen werd grote waarde gehecht.

In reactie op Scherrer’s verdenking stuurde Shlaudeman op 4 oktober 1976 een bericht aan de Amerikaanse ambassade in Santiago. Hierin zei hij dat het Amerikaanse belang het best gediend was bij een toenadering tot Contreras en dat Pinochet beter niet betrokken kon worden bij deze zaak. Een week na de aanslag was FBI-attaché Robert Scherrer de eerste die in

⁴⁹ ‘Chile washes its hands of the Letelier assassination’, bericht van ambassadeur Popper van 7 oktober 1976,

<http://nsarchive.chadwyck.com/nsa/documents/CL/01541/all.pdf> 2.

⁵⁰ ‘Chilbom’, Bericht van Robert Scherrer aan FBI director, document nummer CL01532 in: *Chile and the United States: U.S. Policy toward democracy, dictatorship and human rights, 1970-1990* van 28 september 1976,

<http://nsarchive.chadwyck.com/nsa/documents/CL/01532/all.pdf> 1.

⁵¹ ‘Chilbom’, document nummer CL01532, 2.

een telegram het verband legde tussen Condor en de moord op Letelier. Destijds was het Scherrer-telegram het enige stuk tekst waarin niet alleen het delen van informatie, maar ook het elimineren van oppositie als taken van Condor werd genoemd. Inmiddels weten we dat dit onjuist is. De onderzoeken naar de moord op Carlos Prats in Argentinië, het Derde Wereldoorlog-telegram van Harry Shlaudeman, de *démarche* van Henry Kissinger en de aanslag op Bernardo Leighton wijzen allemaal op kennis van het bestaan van een ‘derde fase’ van Operatie Condor.

Einde van Operatie Condor (oktober 1976 -)

Toen de VS erachter kwamen dat de Chileense geheime dienst achter de aanslag zat, werd alle kennis over Condor en over de Zuid-Amerikaanse geheime diensten veel serieuzer genomen. Hierdoor konden mogelijke nieuwe aanslagen voorkomen worden. Ten tijde van de Letelier-aanslag waren er al concrete voorbereidingen voor een nieuwe Condor-missie in Europa. Anders dan de invloedrijke en geleerde diplomaat Letelier waren de Europese doelwitten kopstukken van de revolutionaire en tot terroristische bestempelde organisatie JCR, waar Operatie Condor oorspronkelijk voor bedoeld was. In de nasleep van de Letelier-aanslag werd er steeds meer bekend over het Condor-systeem, de beruchte ‘derde fase’ en mogelijke banden tussen de CIA en DINA.

Ook binnen het Condor-verband ontstond onenigheid. Een hooggeplaatste Argentijnse ambtenaar die betrokken was bij Operatie Condor zei later tegen Robert Scherrer dat Operatie Condor ‘geruïneerd’ was door Chili, door een missie van de ‘derde fase’ uit te voeren op Amerikaans grondgebied.⁵²

Nadat alle Europese missies gepareerd waren, vergaderden de Condor-lidstaten nog éénmaal met elkaar van 13 tot 16 december 1976 in Buenos Aires.⁵³ Fase 3 werd hierin beëindigd en er werd expliciet gezegd dat er geen missies meer kwamen op het grondgebied van de Verenigde Staten. Ook werd er aan het eind van het document aangegeven dat er geen vervolg zou zijn op die plenaire vergadering.

⁵² ‘Chilbom’, document nummer CL01532, 2.

⁵³ ‘Laatste Condor-bijeenkomst’ van 18 april 1977,

<http://nsarchive.chadwyck.com/nsa/documents/CL/01686/all.pdf> 1.

Operatie Condor was een product van de hiervoor genoemde gebeurtenissen. Allereerst de gedeelde militaire ideologieën en kennis van leiders in zuidelijk Zuid-Amerika. Beïnvloed door de leerstijl van de *School of the Americas* en hun militaire discipline zagen ze het als hun taak om marxisme te verdrijven. Ten tweede was Operatie Condor een gevolg van de ambivalente diplomatieke steun van de Verenigde Staten, en ten slotte van de laksheid waarmee de verschillende inlichtingendiensten en ambassades met elkaar samenwerkten.

Operatie Condor was geen unicum, noch is het een product van de VS die invloed wilden uitoefenen op Chili. Operatie Condor heeft een veel diepere oorsprong waarvoor het fundament al direct na de Tweede Wereldoorlog is gelegd. Een ideologische basis die is geïntroduceerd door de Verenigde Staten maar die pas volledig kon worden benut in het klimaat dat Pinochet in Zuid-Amerika schiep.